

Cristian Ioan Popa (Ed.), *The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences*, Annales Universitatis Apulensis 20/II, Ed. Mega, 2016, 416 p.

Prestigioasa editură Mega din Cluj-Napoca ne propune un foarte interesant volum editat de Cristian Ioan Popa, referitor la finalul Epocii Cuprului sau începutul Epocii Bronzului (în concepția altor cercetători), într-un spațiu supus mereu schimbărilor/schimburilor și aflat pe traseul unor rute principale de migrație în toate epocile: bazinul carpatic și Balcanii nordici. Volumul cuprinde o *Prefață* care îi aparține editorului, 14 studii grupate în două secțiuni distincte (*Studies și Fontes*), un grupaj de rezumate, o listă de abrevieri și o listă a autorilor. Studiile sunt scrise în limbile engleză (majoritatea lor) și română.

Primul studiu, *Transilvania și problema indo-europenizării. Paradigma românească*, îi aparține lui Florin Gogâltan și este dedicat amintirii profesorului Alexandru Vulpe. După ce trece în revistă diversele păreri formulate de specialiști de-a lungul vremii cu privire la complexa problemă a indo-europenizării, autorul își prezintă propria interpretare a acestui fenomen, în partea finală a studiului. Sunt subliniate carențele cercetărilor arheologice din România, de multe ori lipsite de aportul unor investigații interdisciplinare (genetică, date radiocarbon etc.) care limitează mult posibilitățile interpretative.

Al doilea studiu, *Was genealogy a powerful construct in prehistory*, este scris de Lolita Nikolova și abordează problema complexă a genealogiei în preistorie. Se pune accentul pe calitatea slabă a săpăturilor arheologice din zona balcanică, pe lipsa cercetărilor interdisciplinare (studiile de genetică, de exemplu), care, combinate, duc la o interpretare simplistă a evoluției comunităților preistorice. Nikolova susține că în Balcani a existat o presiune mai mică pentru stratificare socială în preistoria târzie și propune șeferia (*chieftdom*) ca formă de organizare a acestor comunități.

Al treilea studiu, *4000–2000 BC in Hungary: the age of transformation*, este scris de Tünde Horváth și tratează o perioadă foarte interesantă din preistoria Ungariei, așa-zisa perioadă de tranziție dintre 4000 și 2000 BC, care conține elemente de *Late Copper Age*, dar și de *Early Bronze Age*, diferențele fiind uneori doar de terminologie, nu de conținut. Legăturile dintre grupurile culturale specifice acestei perioade pot fi evidențiate urmând un algoritm de cercetare în mai mulți pași: cartare, cronologie relativă, cronologie absolută, tipologia așezărilor, viața economică (cu accent pe creșterea animalelor), invenții și inovații noi, tipologia ceramicii și a celorlalte obiecte, tehnologia, descoperirile cu caracter ritual (figurinele, de exemplu) și înmormântările. Concluzia autoarei este că, dintre criteriile enumerate mai sus, noi suntem acum doar la nivelul alcătuirii unor tipologii.

Al patrulea studiu, foarte consistent, *Vessels for toasting? The „Sauceboats” of the Coțofeni and Baden cultures and their Balkan-Aegean connections*, îi aparține lui Cristian Ioan Popa și se ocupă de un tip anume de vas, așa-zisa „sosieră”. După unele considerații terminologice, autorul face un scurt istoric al cercetării problemei, apoi o trecere în revistă a descoperirilor acestui tip de vas în ariile Coțofeni și Baden și propune o tipologie a descoperirilor (Tipurile A–G). Analizând apoi contextele descoperirilor, mai confuze în Balcani și mai clare în aria egeeană, autorul propune o serie de posibile funcții ale acestui interesant tip de vas, inspirat și de Andrew Sherratt, printre care și cea de recipient cu care elitele consumau alcool, probabil în cadrul unor ceremonii religioase sau de altă natură. De asemenea, multe dintre „sosiere” au fost recuperate din contexte funerare. O serie de funcționalități diferite sunt analizate de către autor, și anume consumul de vin, obținerea de ulei, obținerea de produse lactate, opaițe, vase de turnat metale sau vase pentru libații. Articolul se încheie cu analiza rutelor comerciale care ar fi dus la răspândirea acestui tip de vas și cu o

serie de noi întrebări pentru cercetările viitoare.

Al cincilea studiu, propus de Aleksandar Bulatović și Aleksandar Kapuran, intitulat *Cultural contacts between communities of Southwestern Romania and the Central Balkans in the fourth Millennium BC*, observă similarități evidente între regiunile din sud-vestul României și estul Serbiei în perioadele Cernavoda III – Boleraz și Coțofeni – Kostolac, atât din punct de vedere al caracteristicilor ceramicii, cât și din cel al economiei animaliere. Studiul propune, de asemenea, și o controversată contemporaneitate, cel puțin parțială (în termeni absoluți), între comunitățile Coțofeni și cele Cernavoda III din spațiile menționate, care, pentru a putea fi credibilă, va trebui confirmată de mai multe date în cercetările viitoare.

Al șaselea studiu, *Cultural interactions between the Coțofeni culture and surrounding cultures in Oltenia during the transition from the Eneolithic to the Bronze Age*, îi aparține lui Ionuț Tuțulescu și analizează manifestările culturii Coțofeni din nord-estul Olteniei, din punct de vedere al terminologiei și atribuirii temporale: sfârșit de eneolitic, final de Copper Age, epoca timpurie a bronzului sau perioadă de tranziție? Influențele culturale din această zonă vin din două cercuri, după Tuțulescu, estic (aici incluzând și necropola de la Milostea) și vestic, mai ales din ariile Kostolac și Vučedol. Autorul consideră că resursele importante de sare din nord-estul Olteniei au atras atenția altor comunități, cărora le lipsea această resursă vitală, și astfel se pot explica diversele componente „străine” în mediile culturale locale.

Al șaptelea studiu, *New facts regarding the repertoire of Coțofeni archaeological sites on the Hunedoara side of the Poiana Ruscă Mountains*, scris de Cristian C. Roman și Sorin Tincu, ne prezintă o sinteză asupra habitatului de tip Coțofeni din zona Munților Poiana Ruscă. Sunt analizate 34 de situri, din punct de vedere al tipului de cercetare, al coordonatelor geografice, al elevației, al tipului de sit și de cercetare, dar și al altor caracteristici cum ar fi faza, tipul de sit, stratigrafia și artefactele recuperate. Folosind informațiile etnografice, dar și observația că există cel puțin 17 locuiri în peșteră, autorii trag concluzia ca avem de a face cu o societate de tip pastoral. Noile date radiocarbon care vor fi obținute din siturile analizate, combinate cu clusterelor tipurilor de forme și decor ale ceramicii, vor duce la o mai bună înțelegere a dinamicii locuirii de tip Coțofeni din zona Munților Poiana Ruscă.

Al optulea studiu, intitulat *Biały Potok cemetery revisited*, îi aparține lui Przemysław Makarowicz și Marzeni Szymt și reia discuțiile asupra cunoscutului cimitir de la Biały Potok (Podolia). Inițial, cele patru morminte au fost atribuite eneoliticului, apoi culturii Biały Potok care ar fi fost rezultatul mai multor influențe din aria nordică, apoi epocii bronzului. Datele radiocarbon ulterioare au demonstrat ca mormintele nu aparțin unei singure culturi, ci pot fi atribuite unor momente diferite, trei la număr: mormântul III culturii amforelor sferice, mormântul IV fazei timpurii a culturii Komarów, iar mormintele I-II fazei clasice ale aceleiași culturi. Aceleași rezultate au fost obținute și prin studierea ceramicii, fiind observate cu acuratețe legături pe distanțe mai largi.

Al nouălea studiu, *Date arheozologice inedite asupra locuirii Tiszapolgár de la Uivar (județul Timiș)*, este scris de Georgeta El Susi și analizează resturile faunistice din cunoscuta așezare neolitică de la Uivar, anume cele din așezarea de tip Tiszapolgár. După o binevenită trecere în revistă a datelor arheobotanice, autoarea enumeră principalii taxoni, ca de obicei cu prevalența bovinelor, dar sunt amintite și porcinele, ovinele, caprinele, chiar și câinii. Dintre animalele sălbatice

au fost determinate cerbul, căpriorul, mistrețul, bourul, iepurele, ursul, vulpea și pisica sălbatică. O analiză importantă a autoarei privește profilele de sacrificare, ceea ce dezvăluie un anume tip de comportament față de animale al comunităților neolitice de la Uivar. Studiul se încheie cu o încercare de comparație a resturilor faunistice dintre nivelurile neolitice de la Uivar, dar și cu alte situri mai mult sau mai puțin apropiate în timp și spațiu.

Al zecelea studiu, *Un vas din mediul culturii Bodrogkeresztúr de la Feldioara (jud. Brașov)*, îi aparține lui Zoltán Katocz și analizează un lot de materiale ceramice eneolitice descoperit în timpul cercetărilor arheologice preventive de la Feldioara – *Cetate*, jud. Brașov. Prezența unor materiale de tip Bodrogkeresztúr în Transilvania nu este o noutate, ele apărând ca „importuri” în mediile Ariușd, dar și Cucuteni (vezi vasul pictat de la Traian – *Dealul Fântânilor*, pe care îl amintește în treacăt și autorul, și care, în opinia mea, nu reprezintă un „import”, ci mai degrabă o imitație). În ce măsură tipul de vas, patrulater și cvadrilobat, pe care se centrează analiza autorului, reprezintă un tip de altar, rămâne de discutat prin prisma unor contexte mai clare; este posibil să fi fost polifuncțional, ca multe alte artefacte recuperate din așezările preistorice, ipoteza Magdei și lui Gheorghe Lazarovici cu privire la rolul acestor vase în producția metalurgică neputând fi neglijat.

Al unsprezecelea studiu, *A possible Late Eneolithic Tool found at Tărtăria, Romania*, scris de Ioan Alexandru Bărbat și Marius Gheorghe Barbu ne prezintă o sulă de bronz descoperită într-un complex cu materiale Coțofeni de la Tărtăria – *Pietroșița*. Într-adevăr, descoperirea prezintă interes prin prisma faptului că în mediile Coțofeni există o foarte redusă cantitate de metal (circa 5 kg însumate în toată aria) în raport cu *boom*-ul precedent din eneoliticul timpuriu, dar și prin surpriza oferită de analiza XRF care ne arată că piesa nu este din cupru, așa cum ne-am fi așteptat, ci din bronz. Având în vedere raritatea unei astfel de situații printre descoperirile de tip Coțofeni, observațiile autorilor trebuie privite cu prudență, de altfel cum ei înșiși o recomandă, așteptând să apară și alte artefacte cu aceleași caracteristici. Deși nu există complexe de epoca bronzului în sit și nici în apropierea imediată a acestuia, o posibilă apartenență a piesei la această epocă nu trebuie aprioric exclusă.

Al doisprezecelea studiu, *Atelierele de prelucrat bijuterii din Cheile Turzii: Peștera Binder. Epoca Cuprului*, îi aparține Corneliiei-Magda Lazarovici și lui Gheorghe Lazarovici și ne prezintă o descoperire foarte interesantă legată de cultura Coțofeni. Atelierul de aici era specializat în producerea de podoabe, în special mărgelge, din diverse materii prime (marmură, cupru, dinte de lup, os, calcar, alabastru, cochilie de melc

etc.), dar și posibile unelte pentru obținerea acestora, din silex și obsidian. Ele au fost recuperate din jurul unor vetre (4–6, 8, 9), importanța peșterilor în studierea cât mai detaliată a societăților preistorice nemaiputând fi neglijată. Această importanță descoperire se adaugă aceleia mai vechi făcută tot de soții Lazarovici, și anume spectaculosul atelier de piese din aur de la Cheile Turzii – *Peștera Ungurească* și vine să o completeze în mod fericit, lăsându-ne speranța unor noi descoperiri de acest tip în această zonă foarte bogată în diverse resurse naturale.

Al treisprezecelea studiu, *Locuirea culturii Coțofeni de la Deva – Magna Curia, județul Hunedoara*, scris de Marius Gheorghe Barbu, Ioana Lucia Barbu și Antoniu Tudor Marc, ne prezintă rezultatele cercetărilor arheologice preventive de la Deva, efectuate cu ocazia unui proiect de amenajare a curții din spatele clădirii Magna Curia. Au fost descoperite materiale specifice mai multor epoci, printre care și trei complexe de tip Coțofeni, anume două gropi și o structură de locuit, precum și două vetre care aparțin aceluiași orizont. Ceramica descoperită într-o cantitate destul de mare este atribuită fazei a III-a (după P. Roman) de către autorii studiului, dintre fragmentele ceramice ilustrate atrăgându-ne atenția unul mai deosebit ce avea ca decor ilustrarea unui pandantiv de tip ochelari. Locuirea de aici vine să completeze bogata prezență a comunităților Coțofeni din zonă, ilustrată prin numeroase descoperiri aparținând tuturor fazelor culturii amintite.

Al paisprezecelea studiu, intitulat *A copper axe discovered in Hărău (Hunedoara County)*, este scris de Nicolae Cătălin Rîșcuța și ne prezintă un topor de tip Fajsz descoperit în punctul *Piatra Țacăoara*. Toporul în cauză nu este unicat în zonă, el adăugându-se unor alte exemplare descoperite la Băcia sau Călan (tipul Corbasca). Interesantă este și descoperirea unor fragmente ceramice specifice epocii timpurii a bronzului în apropierea punctului în care a fost găsit toporul, care pot fi legate de prezența acestuia în zonă.

Volumul prezentat se constituie într-un demers foarte reușit, reunind studiile unor specialiști consacrați și ale unor tineri cercetători pasionați ai perioadei analizate. Ilustrațiile color, calitatea intrinsecă a textelor și problemele ridicate pentru cercetările viitoare fac din volumul editat de Cristian Ioan Popa o lectură plăcută, dar mai ales foarte utilă specialiștilor în preistorie.

Cristian Eduard Ștefan

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București

e-mail: cristarh_1978@yahoo.com